

Cs. Gyimesi Éva

## EGY KORÁN JÖTT POLGÁR

### Népszerűség és/vagy autoritás?

Előadásom\* tárgya Karácsony Benő, az erdélyi prózaíró, akinek hivatalos irodalomtörténeti minősítése/rangsorolása furcsa ellentmondásban áll nem csupán folytonos közönségsikerével, de fogadtatástörténetének egyik, figyelemre méltóan pozitív vonulatával is, melyet többek között Németh László kritikusai tekintélye fémjelez.<sup>1</sup> Kötetei többszöri újrakiadásban fogytak el, a mai olvasói vélemények is népszerűségét tanúsítják, a közvéleményt leginkább befolyásoló kézikönyvek, tankönyvek stb. feldolgozómódja – vagyis: az értékállító autoritás – azonban lekicsinylően minősíti.

A perifériára szorított érték újrafelfedezése nagyjából egybeesik a nyolcvanas évek végén bekövetkezett fordulattal. Talán nem véletlen, hogy manapság – egymástól függetlenül és egyidejűleg – több irodalomkutató is jelzi a fenti ellentmondást, és megkísérli, hogy valamit jóvátegyen az irodalomtörténet-írás Karácsony Benővel kapcsolatos mulasztásaiból.<sup>2</sup> Föltehetőleg egy olyan értékérzékenység (értékrend?) megnyilatkozására nyílt most lehetőség, melyet az elmúlt társadalmi rendszer uralkodó kritikai diskurzusainak sikerült elfedniük. Eddig csupán lappangó szemléleti perspektíva volt, mely elől ma, a történelmi változás utáni konjunktúrában elhárult minden intézményi akadály.

Ámbár hogy minden akadály elhárult-e, ezzel kapcsolatban – mint erdélyi magyarnak – bizonyos kételyeim vannak. Mert, véleményem szerint, Karácsony Benőre nem csupán a maga korában illett a „korán jött polgár” kifejezés, hanem – legalábbis az erdélyi szellemi élet viszonylatában – ez manapság is érvényesnek látszik. A cím is elsősorban erre a kihívásra utal, arra, hogy világunkban a polgár, a polgári szemléletmód ma is vitára ingerlő, provokatív jelenség. Hogy miért, azt kifejtem majd a továbbiakban.

### Hipotézis

A korán jött polgár modelljét Karácsony személyes megnyilatkozásaival nem lehet alátámasztani. Szemérmetlen irodalomtörténeti konstrukció, mely bizonyos előfeltevésekből kiindulva egyrészt a történelmi-társadalmi körülmények, másrészt a művek ismeretére támaszkodik. Hogy Karácsony Benő korán jött, és polgárként jött korán, az mind a korabeli, mind a mai fogadtatásán lemérhető, mert olyan értékrendet képvisel, melyről – noha már sokan tudjuk, hogy időszerű – valamiféle nemzeti-társadalmi-kulturális tehetetlenség azt látszik tanúsítani: nem jött még el az ideje.

Úgy illik azonban, hogy előljáróban felsoroljam előfeltevéseimet a szóban forgó jelenlegi (érték szemléleti) átrendeződésre, valamint arra vonatkozólag, hogy mi lehet az irodalomtörténetész szerepe abban a változásban, ami a társadalom (irodalmi) érték-tudatában és egyáltalán, a kelet-európai ember mentalitásában manapság végbemegy.

I. A kritikai elváráshorizontok mai alakulásában két fő tendenciát vélek felfedezni. Egyik a diktatúrák irodalompolitikáját jellemző, egyneműsítő klisék elbontására, valamint arra irányul, hogy létjogosultságot szerezzen az értékrendek pluralizmusá-

\* Elhangzott a hollandiai Mikes Kelemen-kör tanulmányi hetén, 1993 szeptemberében.

nak,<sup>3</sup> a másik a kisebbségi és nyugati közegben kialakult magyar irodalom értékeinek újraszervesülését (a nemzeti irodalom integrációját) szolgálja.<sup>4</sup> Integráción korántsem az értékrend valamiféle összemzeti újraegyneműsödését értem, hanem azt, hogy az anyaországon kívüli irodalmak értékei többé nem helyi normák („helyi értékük”) szerint minősíttetnek, hanem a megfelelő rangsorba kerülnek az egyetemes magyar irodalom többféle irányt, mentalitást kifejező értékpluralizmusában.

Márai és más polgári írók életművének méltó újraértékelése, valamint az a megbecsülés, amelyik a nyugati magyar irodalomban megőrzött értékfolytonosságot és többszólamúságot övezi,<sup>5</sup> arra vall, hogy – az anyaországban legalábbis – megtörtént vagy most történik az irodalmi köztudat átrendeződése, és ez megfelel az olvasói értékpreferenciák bűvópatakként átmentett sokféleségének. Az integráció irányát jóval kevésbé lehet kimutatni, hacsak nem sorolható ide Faludy György, Határ Győző, Grendel Lajos jócskán megnövekedett anyaországi autoritása, vagy az, hogy Székely Jánosról végre az őt megillető módon kezdenek beszélni. Legkézzelfoghatóbb jeleit egyelőre inkább csak abban tapasztalhatjuk, hogy az irodalomközvetítés méltányosabban működik: az anyaországi folyóiratok és kiadók viszonylag nagy számban publikálják határon túli magyar szerzők műveit.

2. A jelzett pluralizálódás azonban sokkal nehezebben bontakozik ki az utódállamok magyarságának körében, ahol a politikai függés még mindig rányomja bélyegét az elvileg szabadnak tekinthető művelődési és irodalmi életre, az egész nyilvánosságra. A diktatúra ugyan megszűnt, cenzúra sem létezik, de a „védekező kollektivitás” reflexei<sup>6</sup> a kultúrában szinte ugyanúgy működnek, mint azelőtt, és többnyire bensővé váltan, az egység, az egyneműség fenntartására irányulnak. Erdélyi viszonylatban ez azt jelenti, hogy az „összesség” értékeinek a kultúra terén is prioritása van minden érték fölött, ami individuális. Így a kisebbségi kultúrában hetven év alatt kialakult majdhogynem egynemű kritikai elváráshorizont ideológiai hegemoniája a nyilvánosság szintjén továbbra is érvényesnek látszik.

Könnyen belátható, hogy a két világháború között spontánul kifejlődött kritikai egyoldalúság, mely az irodalomtól mindenekelőtt valamely közösség szolgálatát várta el, majd a második világháború után hatalmi úton fenntartott baloldali kizárólagosság (ami az előbbire rátelepedett) milyen súlyosan megterheli a kisebbségben élő romániai magyarság egész művelődési és irodalmi hagyományát. A kétféle – nemzeti és kommunista – kollektívizmus világnézeti normái ugyanis, bár tartalmukban különbözők, strukturális szempontból végzetesen hasonlítanak. Azonos módon torzítják a kultúrát, amennyiben egyneműsítő, önmagukat kizárólagosnak tételező diskurzusokban jutnak kifejezésre. E monologizáló diskurzusok tagadják az eltérő nézőpontok létjogosultságát. Szimbolikus hatalomként gátat vetnek a vitaszellemnek és az egészséges kultúrákra jellemző többszólamúságnak. Következésképpen korlátozzák a kultúra lényegének természetes megnyilatkozását: a művészi és kritikus szabadságot.

Nyilvánvaló, hogy a két normarendszer, más-más alapon ugyan, de egyértelműen szemben áll a polgári mentalitással.

3. S ha elfogadjuk, hogy a polgár pszichoszociológiai értelemben az autonóm személyiség megfelelője, akkor megállapíthatjuk, hogy századunkban a polgári mentalitás magyarságon belüli izmosodását nem csupán a kommunista diktatúra évtizedei vetették vissza, hanem már hamarabb, Trianon után megkezdődött annak a társadalmi és kulturális értéknek a sorvadása, amit az öntudatos polgár mint individuum képvisel. A nemzeti frusztráció ugyanis szükségképpen termelte ki azt az „értéktöbbletet”,

amivel aztán a nemzeti jelleg a magyar kultúrában minden más érték, így a polgári fölé (is) helyeződött. (Ugyanez figyelhető meg, bár talán korábbi eredetű, a román, szlovák, szerb stb. nemzet vonatkozásában.)

És ez a kompenzativ normaállító mechanizmus természetesen ott hatott a legerőteljesebben, ahol a legnagyobb volt a veszteség: ahol a nemzet egy-egy töredéke kisebbségi sorba került.

Kisebbségi kultúrában a nemzeti jelleg identitásképző vonzereje hipotézisem szerint sokkal nagyobb, mint a független nemzet esetében. Ezért a személyes individualizáció kockázatosnak minősülő szabadsága helyett a társadalom tagjai készségesebben vállalják a közösségi identitást, a „közazonosságot”. Hiszen csak ezzel – a szimbolikus közösséget teremtő azonosságtudattal – együtt tudják elviselni a máságnak, a megkülönböztetésnek azokat a terheit, amelyek őket naponta, pusztán kisebbségi létükből következően, de mégis személyesen sújtják. A hátrányos megkülönböztetés okozta frusztrációk elviselése kétségtelenül olyan kognitív disszonanciát okoz, mely inkább az elvegyülésnek, mint a kiválásnak, inkább a nyájszellemnek, mint a személyes különbözőzés igényének kedvez. Ebből következik, hogy kisebbségi létben az individuum – további disszonanciák elkerülése végett – könnyebben rendeli alá a maga értékeit a közös érdekszférába terelő nemzeti értékeknek, mint ott, ahol a nemzet értékei nincsenek veszélyben. Erre készítetik a „védekező kollektivitás” többé-kevésbé intézményesült társadalmi reflexei is, melyek a kisebbségi nyilvánosságban úgy működnek, mint a kiválást, az egyéni szabadságot fékező szimbolikus szankciók. Nem csoda, hogy a polgári értékrend a közép-kelet-európai régióban ott érvényesülhetett a legkevésbé, ahol az emberek a diktatúra mellett nemzeti függésben is éltek.

4. Túl az irodalomtörténeti pozitívizmus minden naivitásán, kötelező bevallanom, hogy a korán jött polgárra vonatkozó előfeltevéseim nem mentesek a személyes világkép és egynémely keserű tapasztalat befolyásától. Föltehetőleg ez indokolja, hogy a polgár ebben a hipotézisben inkább független értelmiség, mint a klasszikus (gazdasági tekintetben nem egyértelműen pozitív) polgári mentalitás ideáljához közelít. Ami bennük közös, az a személyiségközpontú értékrend, melyben az ember mint individuum az alapérték. Ennek a származástól, vagyontól, társadalmi szereptől, hatalomtól függetlenül érvényes alapértéknek a (többé-kevésbé megszenvedetten szilárd) talajáról lehet csak elutasítani a tekintélyelvűség feudális-konzervatív formáit és minden társadalmi transzcenzust, Esmét, ami a személyes integritást és különbözőséget egy szimbolikus értéknek tételezett gyűjtőfogalom, az osztály, a párt, a nemzet stb. alá rendeli. Mert a polgári értékrendben a közösséget sohasem egyén fölöttiként tételezett eszme teremti, hanem valóságos érdekközösség vagy a Másikkal személyesen, szabadon és tevőlegesen vállalt szolidaritás.

Magyarországon és általában Kelet-Európában azonban az említett történelmi és mentalitástörténeti viszontagságok következtében a polgári értékrend szabad érvényesülése még manapság is a nem kis mértékben megőrződött feudális-konzervatív tudati elemek és a kollektivistá ideológiák ellenállásába ütközik.

5. A polgári mentalitás rehabilitálása tehát – akár egy szerző recepciótörténetének ürügyén is – nem csupán azért fontos, hogy a múlt rendszer irodalompolitikájának a polgárról kialakított megbélyegző kliséit lebontani segítsük. Hanem azért is, hogy a szabad, kezdeményező individuum identitásmintája a civil társadalom tagjaiban kellőképpen tudatosuljon, és ezzel együtt vállalható legyen a különbözőzés, a kiválás, a nézetütközés, valamint a kritika kockázata, vagyis a pluralizmus feltételrendszere. Ennek

az identitásmentésnek a kulturális asszimilációja nélkül elképzelhetetlen a kelet-európai demokráciák kibontakozása. Ahol az autonóm személyiségnek nincs becsülete, ott nincs mód a szabad emberek társulásaként fölfogott politikai nemzetmodell kialakítására sem, ott csupán a zárt társadalom fennmaradásának távlatát állandósul. És ez a távlat – hogy most már valódi tárgyunkhoz visszatérjünk – nem utolsósorban a művész státusát is veszélyezteti, akinek lételeme a személyesség, a többé-kevésbé öncélú világteremtés szabadsága.

6. A polgárra vonatkozó előfeltevésekkel dolgozva végső soron nem az a szándékom, hogy a megszokott irodalomtörténeti kliséket, mint: urbánus, jobb- és baloldali, nemzeti és liberális stb. szaporítsam vagy a polgár javára feláldozzam. Hiszen ez nem lenne más, mint egy újabb irodalomon kívüli norma bevezetése az irodalmi értékek megítélésébe. Mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy ilyen és ehhez hasonló címek alkalmazása miatt vált irodalomtörténetünk egyfajta irodalomtemetővé, amelyben ideológiai fejkák alatt hantoltak el jobb sorsra érdemes művészeket.

### A hivatalos rangsorolás ideológiai vetületei

A „polgár” értéktartalmának rövid bemutatására azért volt szükség, hogy az autonóm személyiségmodell legitimitása melletti érveimmel a „polgári” író, Karácsony Benő eddigi recepciójának irodalomon kívüli argumentumait, mint a hátrányos megkülönböztetés bélyegeit kezelhessem, és így kiderüljön: ezt az érzékeny, villódzó intellektusú, jó humorú, kitűnő tollú író t pusztán a világképével szembeni ellenérzés miatt tették el azok, akik jó ideig a hivatalos kánon – az irodalomtemető – sírásói vagy őrei voltak. A polgár vagy a művész autonóm személyisége ugyanis a maga öncélúnak tekintett egzisztenciájával és ars poeticájával sehogyan sem illett bele abba az irodalompolitikai sémába, az „öntudatos közéleti író” szerepbe, amibe jobb- vagy baloldaltól bele kívánták volna erőltetni.

Abban, hogy közönségikere ellenére már a két világháború között méltánytalanul kevés megbecsülésben volt része, feltehetőleg közrejátszott, hogy az erdélyi irodalommal kapcsolatban az anyaországi kritika (trianoni hangulatú) elváráshorizontja meglehetősen szűk volt. Elsősorban a kisebbségi problematika iránti érzékenység birtára, hogy a romániai magyar írók könyveivel foglalkozzék, és ezt az elvárást jobban kielégítették azok az írók (Nyíró József, Tamási Áron stb.), akik a nemzeti sorskérdések iránt fogékonyabbnak bizonyultak (és ezért mindmáig népszerűbbek). Ennek az egyébként érthető közönségigénynek Karácsony Benő nem tudott vagy nem igyekezett eleget tenni: könyveiben a kisebbségi létet áttételesen, az illő pátosz és hősi pózok nélkül jeleníti meg. Mi több: mer humoros és ironikus lenni abban a közegben, ahol elvárják a tragikus fenség gesztusait.<sup>7</sup>

Másrészt Karácsony Benő meggyőződéses vagy kényszerű kritikusi Gaál Gábortól kezdve a SPENÓT-ig vagy a romániai magyar irodalomtankönyvek szerzőiig, a baloldali ideológiai fenntartások kivételével, sok pozitívumot is irtak a regényeiről.<sup>8</sup> És sorolni lehetne a számtalan tisztán esztétikai méltatást is, melyeket azonban a hivatalos kánon gondosan kiszűrt, hogy véletlenül el ne billentsék azokat az arányokat, melyek a baloldalon preferált íróknak kedveztek.<sup>9</sup>

Ugyanakkor a viszonylagos csend, ami Karácsonyt a Helikon körében övezi, arra enged következtetni, hogy tisztázatlan hovatartozása a másik oldalon is gondot okoz. Molter Károly egy helyen szóvá is teszi ezt a „szélsőségektől való kínos tartózkodást”, mely az író „mind a két tábor előtt kevésbé szeretetté tette”.<sup>10</sup>

Azok körében tehát, akik az írói autoritás megállapításában valamiképpen döntő szerepet játszottak, Karácsony írásainak fogadtatása felemás volt. Először is amiatt, mert nem felelt meg az erdélyi íróról alkotott eszményképnek, aki a kisebbségi sors terheit hordozza hősi vállalán. A második világháború után pedig nyilván olyan konjunktúra alakult ki, amelyik a Gaál Gábor meglehetősen dogmatikus véleményét „kanonizálta” – ha némi finomításokkal is. A baloldali vezérkritikus a harmincas években a realizmus hiányát és azt rója föl neki, hogy „nem kötelezi el magát se jobbra, se balra”; az „osztályon kívülség” és a „l'art pour l'art” bűnében marasztalja el. Az ötvenes években tartott irodalomtörténeti előadásain a munkásíró Nagy István Karácsony Benőt „a kozmopolitizmus erdélyi változataként” tárgyalja. Később élénk vita alakul ki az író cinizmusáról.<sup>11</sup> Nem csoda, hogy a SPENÓT Karácsony írásművészetének pozitívumai mellett nem mulasztja el megjegyezni: „Meleg humanizmusát, a fennálló állapotokat illető találó kritikáját azonban... lefegyverzi, hogy az adott viszonyokat megváltoztató forradalmi megoldásokban nem hisz. A modern polgári filozófiának, a kultúrpeszimizmusnak, a romantikus utópizmusnak marad a rabja mindvégig, és ennek megfelelően lírával helyettesíti az objektív összefüggések ábrázolását.”<sup>12</sup>

Nem képp meglepő, hogy a ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMI LEXIKON második kötete, mely egy ideig feltehetőleg kánonalakító szerepet fog játszani, ezt a kritikai vonulatot folytatja annak ellenére, hogy a fordulat után, 1991-ben látott napvilágot. Arról beszél, hogy Karácsony utolsó regénye túlmutat az előbbieken, „amennyiben a polgári társadalom elleni erkölcsi szembenálláson túl szolidaritást is sugall azokkal az erőkkel, amelyek egy emberibb társadalomért harcolnak”.<sup>13</sup>

### A támogató kritika

Jó szemű, érzékeny kritikusok közben a két világháború közötti és a mai lapokban, előszavakban, szakdolgozatokban és évfordulós megemlékezésekben a magukét mondják: más-más nézőpontokból ugyan, de jószerivel az ellenkezőjét annak, amit a hivatalos irodalomtörténetek és a tankönyvek állítanak. A nézőpontbeli eltérés mindenekelőtt abból adódik, hogy Karácsony írásaihoz kevesebb ideológiai elvárással, inkább a spontán műélvezet impresszióival viszonyulnak, és ennek megfelelően a regényíró művészetének sajátosságait emelik ki. Nyilván ez a közelítésmód felel meg leginkább a szépirodalom természetének, és érdemes is lenne elidőzni az esztétikai szempontú méltatásoknál, melyek közt nem ritka a regényeket európai értékrendben, világirodalmi párhuzamokkal mérlegelő kritika sem.<sup>14</sup> Most azonban azokra a megjegyzésekre érdemes figyelnünk, amelyek az írói világgéppel kapcsolatban relevánsak, hiszen ezeken tudjuk lemérni az előbbi vonulat szűkkeblűségét.

Első regénye, a PJOTRUSKA, a kortársak körében egybehangzóan pozitív fogadtatásban részesült. Dienes Lászlótól kezdve többen is szóvá teszik a szerző társadalomkritikáját, mely nem kíméli a polgári társadalom haszonelvűségét, visszásságait sem,<sup>15</sup> e gyakran gunyoros kritika mögött azonban nem politikai világnézetet keresnek, hanem az erkölcsi szilárdság és az egyetemes humánus rejtőzködő értékeit vélik felfedezni.<sup>16</sup> Kivülállását korántsem a közöny, hanem a sebezhető emberség önvédelmeként fogják fel, érvényesülni képtelen, nemegyszer groteszk hőseiben a társadalmi érdekküzdlemből kiszoruló erkölcsi értékek megcsúfolását látják. Szentimrei Jenő, Szemlér Ferenc és mások is a sajátos erdélyi életérzéseken túlmutató egyetemesség igényét méltatják benne. Regényeinek széles skálájú humorában az emberi esendőségen való felülemelkedés, a feszültségeket enyhítő, „kiengesztelő” derű erényét fe-

dezik fel a kritikusok.<sup>17</sup> Van, aki regényalakjaiban éppenséggel a hősietlenséget, stílusában a nagyképű pátosz hiányát tartja rokonszevesnek. Nem keresik célzatosan, de felfedezik benne – a nagy műveltségű, látszatra kívülálló értelmiségiben – a szülőföld s a honfitársak iránti áldozatos ragaszkodást is (mintegy a transzszilvanizmus helytálláskultuszának sajátos megnyilatkozását).<sup>18</sup>

Karácsony háború utáni fogadtatástörténetében ezek a minősítések a dogmatizmus enyhülésekor (mindenekelőtt Baróti Pál tanulmányában),<sup>19</sup> de főleg az utóbbi tiz-tizenöt évben térnek vissza, és nyernek mélyebb jelentőséget a rendszer mostoha ideológiai erőterében. Az újabb értelmezések egyike-másika ugyan nem mentes a szerezcsenmosdatás gesztusától (miserint Karácsony a munkásosztály is vállalhatná),<sup>20</sup> de jobbára a szerzői világkép árnyaltságának figyelembevételével jelölik ki helyét a magyar, de főleg az erdélyi irodalomban. Méltatói közül többen – Huszár Sándor, Sóni Pál, Tánchos Vilmos és mások – igyekeznek alátámasztani Karácsony nézőpontjának és prófétai szereptudattól mentes ars poeticájának létjogosultságát, és még egy olyan állítás is megfogalmazódik, miszerint: „*Karácsony Benő művéből adekvát [netán realista? Cs. Gy. É.] képet kapunk a század első felének életéről, politikai demagógiájáról, sivár kiütlanságáról, téveszméiről, az ország szellemi életének áporodottságáról.*”<sup>21</sup> A centenárium óta feltűnően megelégnült a Karácsony Benő iránti érdeklődés, tudunk kitűnő szakdolgozatról és készülő monográfiáról is. Az utóbbi időben készült feldolgozások igen gyakran kiemelik az író látásmódjának időszerűségét.<sup>22</sup>

### Korán-e vagy idejében?

Az időszerűség problémája – bármilyen értékről legyen is szó – önmagában meggondolkoztató. Ez is a modernség alapfogalmai közé tartozik. Hiszen az időszerűség csak olyan értékrendben számít értéknek, melyben az időnek a haladás értelmében vett linearitást tulajdonítanak. Közelebbről szemügyre véve az időszerűség kontextusát, az is kiderül: ez az érték az emberközpontú teleologikus gondolkodásmóddal jár együtt, de mögötte egymástól eltérő ideológiák rejtőzködhetnek attól függően, hogy ki milyen célt tulajdonít a társadalom „fejlődésének”. A felvázolt kritikai vonulatokban például kimutatható az időszerűség két egymással ellentétes felfogása: az egyik szerint Karácsony Benő prózája „nem felel meg a kor követelményeinek” vagy azért, mert a kisebbségi sorsot, vagy azért, mert az osztályviszonyokat nem fejezi ki, úgymond, adekvátan, a másik viszont időszerűnek tartja, mert bebizonyosodott: a századvég csődtömege nagyrészt a kollektivista ideológiáknak tulajdonítható, tehát Karácsony személyiségközpontú vilásképe, annak igazsága, úgymond, magasabb rendű. A két ellentétes felfogás (melyeket a szemléltetés kedvéért most tudatosan leegyszerűsítve mutattam be) ugyanazon időszerűség-fogalom érvényesüléséről tanúskodik, amennyiben színe és visszája ez a jól ismert célelvű történelemfelfogásnak, csupán az ideológiai előjelek különböznek egymástól. Mindkettő implikálja a másikat is, amennyiben annak ellentéte: a kollektivizmus az individualizmussal szemben definiálja önmagát, és fordítva.

Ha azonban az időnek a posztmodern fogalmával dolgozunk, az időszerűség jószerivel értelmetlenné is válik, vagy legalábbis elveszíti előbbi jelentéseit. A radikális konstruktivizmus például az időt is az emberi tudat alkotásának tartja.<sup>23</sup> De nem kell radikális konstruktivistáknak lennünk, hogy belássuk, a kétely afelől, hogy van-e célja a történelemnek, és fejlődött-e az emberiség, alighanem jogos. Hogy valamit az ember időszerűnek tart-e vagy sem, az teljességgel annak függvénye, hogy tudatosan vagy öntudatlanul hogyan határozzák meg az érdekei, milyen ideológiát tett a magáévá.

Hogy Karácsony Benőt ma valamiképpen időszerűnek tartjuk, abban föltehetőleg közrejátszanak rejtett vagy tisztázott előítéleteink arról, hogy mi a korszerű. (Itt most nem a regényírói technikák korszerűségére gondolok, bár – ha a modernség szellemében gondolkozunk – Karácsony ebben is „korszerűbbnek” bizonyul erdélyi kortársainál, hanem kizárólag a regényeiben megjelenített világszemléletre.) És ezek az előítéletek valószínűleg természetszerűen működnek, magam sem tudok kikerülni a fogságukból.

Ha úgy tetszik, előítéleteim közé tartozik az a felfogás, hogy az emberiség története nem célelvű változások sorozata, és értelmetlen egy kollektív célélvűségnek megfelelő fejlődésről beszélni. Ez a racionálisnak tetsző előfeltevés párosul azzal a hittel, hogy ha van cél, akkor az az emberre mint személyre szabott s nem e világi cél. Minden racionálisnak tetsző igazság fölött pedig van valami örök, mely „minden értelmet felülhalad”. Ami ebből e világi értéként is megjelenhetik, az nem más, mint amit Jürgen Moltmann megfogalmaz: „*A teremtés célja: szabadság, játék, öröm.*”

Ez a röviden előadott dedukció szükséges volt, hogy megfogalmazhassam: Karácsony Benő egész életműve egy ilyen szerű filozófémában foglalható össze. Az értékekből, melyeket oly tárgyiasan és hangulatosan megjelenít, levezethető stílusának minden alapvető sajátossága: a meghökkenítő és mégis természetesnek ható képszerűség, a jóízű, sohasem agresszív, hanem „engesztelő” humor és a nyelvi játékoság. Mindezek fölött pedig a művei zömére jellemző derű, mely oly nagyon ritka a magyar, de különösen az erdélyi magyar irodalomban.

Egy helyen ő maga mondja, hogy „*Örömré és egyszerűsége születünk...*” És ezt az életfilozófiát nagy művészi erővel fejezik ki az írásai, mintha csak annak a hivatástudatnak próbálna megfelelni, amit Petőfi Dickens kapcsán fogalmazott meg: „*A legszebb küldetés a földön: másokat földeríteni.*”<sup>24</sup> Karácsonytól ugyan idegen az ilyen jelszószerű megfogalmazás, de ebben az értelemben minden írása egyfajta jócselekedet.

Azt hiszem, Karácsony Benő meg is mosolyogná az előbbi eszmefuttatást az időszerűség tartalmáról, hiszen tudja, amit ma konstruktivista divatból tudni vélünk, hogy az idő, ahogyan mi látjuk, nem létezik: „*Azt mondja, mon ami, hogy tegnap még tenger nyaldosta azokat a sziklakat?... – Tegnap vagy kétmillió év előtt, mindegy, művészno – felelte az újságíró. – Az emberek kétségbeesnének, ha megértenék, hogy csak a zsebórájuk kelti az idő illúzióját. Idő nincsen... Az emberiség gyermeke büszkeséggel rajzolja történelmi ákombakomjait a kiszáradt tengerfenék homokjába. A kozmosz pedig lélegzik egyet, és elsöpri a megkuszált homokot.*” (PJOTRUSKA, Dacia, Kolozsvár, 1986. 123. o.) Ami pedig a fejlődéssel kapcsolatos illúziókat illeti, abban is szkeptikus: „*Semmi nem változott, és ne reménykedjünk – mondatja Éberlein doktorral –, semmi sem fog soha megváltozni. Eszméink, akarataink éppúgy nem fogják tökéletesebbé tenni a világot, mint ahogy a megelőző millió nemzedék sem tette azzá a jelent. Végtelen tévedés azt hinni, hogy a világegyetem és benne minden lény tökéletességre törekszik. Ha ez a törekvés meglelt volna, akkor az elmúlt végtelen idő alatt már tökéletessé kellett volna válnia a világnak.*” (NAPOS OLDAL, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1936. II. 184. o.) Szkepszise, bármilyen groteszk színben tünteti is föl az embert, végül is erkölcsi tisztaságigényére vezethető vissza: „*Van már százhuszezer éve, hogy lemasztunk a fáról, mégis elfelejtettünk lekopni, szőrösök és otrombak vagyunk... Oda nézz... az a szentjánosbogár ott a sötétben... Látnod, mit csinál? Világít, maga világít magának... Saját villanytelep... Mi feltaláltuk a villanyt, de a céljaink, a vágyaink, a korlátoltság, az önzés, a durva ostobaság sötétjében tévelyegnek... A világosság, amit feltaláltunk, csak hazug kirakatainkban csillog... ben-nünk még teljes az éjszaka...*” (PJOTRUSKA, 254. o.)

Az emberi élet céljára vonatkozó meggyőződése, melyet fennebb idéztünk, talán az egyetlen olyan igazság, amellyel kapcsolatban – legalábbis írásaiban – nem sok kételye mutatkozik. Mert alkati vagy talán nagyon is megszenvedett (?) szabadságánál fogva egyébként minden eszmében kételkedik. *„A divatban lévő igazságok körül kétségtelenül bajok vannak, de résen kell lennünk, nehogy valami odvas, rövid életű igazságot ültessenek a helyükre, mert az hamar elpatkol, és megint csak igazság nélkül maradunk”* – írja a NAPOS OLDAL-ban (II. 14. o.). A különböző világnézeteket és izmusokat is amolyan rövid életű igazságoknak tekinti, és főként afelől ítéli meg, amilyen agresszív kizárólagossággal viszonyulnak egymáshoz. Sok esetben a groteszk megjelenítés eszközeivel mond ítéletet fölöttük, mint például ebben a párizsi színhelyen felvillantott jelenetben: *„Keshedt, szegényes hó feküdt az utcákon. Valahonnan, egy térről futó alakok freccsentek fel a járdára. Nyomukban hadonászó alakok rohantak. Verekedő gomolyag támadt, amely verte, rúgta magát az úttesten, vérrrel és vad lábnyomokkal sötétítette be a vékony havat. Elvi verekedés volt, amennyire a verekedők ruhájából és szitkaiból megítélhettem; világnézeti harc vérrrel és átokkal. Az emberiséget akarták boldogítani egymás kürtásával...”* (II. 84. o.) Az író különben is irtózik minden agressziótól, mely a természet és benne az ember ellen irányul. Különösen a háborúra vonatkozó fejezetei festenek hősiatlenségükben is (vagy talán éppenséggel azért) torokszorító képeket az erőszakról. Egyik figurája, Felméri, miközben nem futamodik meg a harcból sem, mondhatni halálmegvető bátorsággal, a büntetést is vállalva merészel pacifista lenni. Magától a fegyverek mögötti emberi elfogultságtól, a gyűlölettelől is iszonyodik.

Ez az irtózat az alapja annak a lelki szabadságnak, mellyel a világnézeti egyoldalúságokhoz viszonyul: *„Ami a világnézetet illeti – mondja Felméri – alapjában kevésre becsültem. Koteles szellemi zászló – gondoltam hetykén –, amit mindig ki kell dugni a padláslyukon, ha jön valaki. Jobban szerettem csupasz zászlórúd lenni, amelyen a játszi szél nem lebegtet semmiféle gyerekes lobogót. A nap vagy az idő úgyis kiszívja a színét, aztán szerezhettek majd újat. Nem – ráztam jóízűen a fejem, amikor jöttek, hogy hé, Felméri, dugd ki a zászlódat a padláslikon – nekem nincs zászlóm, akármit mond is rólam majd az utókor.”* (I. 31. o.)

Az elkötelezettséget számon kérő kritikusok valóban hiába keresnének a Karácsony regényeiből kilógó világnézeti zászlót. Nem lehet rajtafogni, hacsak abban nem, hogy a kollektivista eszmerendszereket különös előszeretettel ironizálja. Talán nem véletlen, hogy nem a közösség, hanem az „összesség” kifejezést használja ilyenkor, mintha ezzel kívánná jelezni, hogy nem a közösségi érzést becsüli le, hanem az arctalan, egyenmű totalitás egyén fölötti hatalma ellen berzenkedik. A NAPOS OLDAL egyik ellenszenves figurájáról szólva írja: *„Ő persze más felelősségről fecsegett. Abból indult ki, hogy az egyénnek és egyéninek nincs létjogosultsága. Az egyén meggebedt a világháborúban, és helyébe lépett az összesség. Az összesség, a nagy összesség. Ismerős volt ez az összesség, más oldalról is hallottam róla, ott is agyba-főbe dicsérték és ott is agyba-főbe verték az egyént. Amikor később gondolkozni kezdtem rajta, egy hordó sózott hering jutott eszembe: a sózott heringek összessége. Ahol az összesség az úr, ott valóban baj lehet az egyesekkel. Beleszaladnak szépen a hálóba, hogy aztán fej nélkül egyesüljenek a hordóban, amelyet az élelmes gazda vásárra gurít...”* (II. 114. o.)

Regényhősei közvetítésével még számtalan megnyilatkozása tanúsítja, mennyire érzékeny minden olyan társadalmi képződménnyel szemben, ami veszélyeztetni látszik a személyes integritást, az emberi méltóságot. Nem csupán az arisztokrácia gögje és általában az úri, tekintélyelvű mentalitás bosszantja és készíti olykor fölényes íróniára (védekezésre), hanem egyáltalán a tény, hogy az egyén fogaskerékké válhatik,



amennyiben előbb-utóbb egyfajta szerepkényszerbe szorítja őt a társadalom: „Szerettem a napos oldalon járni. A rendszer azonban nem kérdezte tőlem, hogy mit szeretek, szabályszerűen kiképződött körülöttem. Ismeretlen cégektől árjegyzékeket kaptam, egy özvegyasszony havonta egyszer elvitte egy távoli utcába a fehérneműmet, a nevemre kis könyvecskéket állítottak ki gázcél, villanyról, adóról, a kávéházban tudták, hogy teához a pirított kenyéret kedvelem, s a barátaim, akikkel esténként egy hosszú asztal körül helyezkedtem el, tudták, hogy egy kis derű mindig van raktáromon, elvárták hát, hogy nekik is juttassak belőle valamit. Pénzem nem volt, de ez is hozzátartozott a rendszerhez. Néhányszor tolakodóan közelített hozzám, de elijesztettem magam mellől. Megátalkodott fickó voltam, a pénzt sem tiszteltem.” (II. 93. o.)

Ha a polgár a tisztaság jómód, a gyarapító igyekezet, a takarékoság szimbóluma, akkor ennek bizony nem felel meg Karácsony Benő értékrendje. A gazdagság csábításait is gondosan kerüli, mintha az is a személyes szabadság egyfajta korlátja volna: „Mi kell az embernek, hogy befogja a száját, és elégedetten füstölgjön a pipájából? Kis kenyér, néhány harapás kolbász és egy kis adag nap, amely olykor rásút az ember hasára. – Erdemes rosszízű kásahegyet átrágni, hogy a végén az embert finomabb koporsóba rakják? Ami engem illet, tiszteltem az összes kásaevőket. Magányos bogárka voltam, tip-tip, szaladgáltam a harasziban, gondtalanul tisztogattam csápjamat a napsütésben, és nemigen törődtem azokkal a nagy disznóságokkal, amik a világban folydogáltak.” (I. 151. o.)

„Szerettem a napos oldalon járni...” Regényeinek ez a motívuma szenvedte meg leginkább a demagóg világnézeti interpretációkat, holott ez nem más, mint az elemi (a természetes?) életszeret kifejezője, mely párosul az együttlét örömeivel, melyet a természet és a szerető embertársak nyújtanak. Túl ezeken a kiragadott reflexiókon Karácsony regényeinek világában valóban gazdagon, érzéki elevenségében jelenik meg a természet. Apró kis lényeit is már-már kultikus tisztelettel tünteti ki az ember és természet kölcsönös egymásrautaltságát szimbolizáló részletekben.

A társadalomról ellenben nem sok jó szava van. Annál több azokról az emberekről, akik az arctalan összességben különös színfoltot képviselnek rendszerint azzal, hogy valamiképpen idegenek, elütnek az átlagtól, vagy éppenséggel a társadalom peremére szorultak, mint Csermely, Veronka vagy Éberlein doktor. Majdhogynem résztvevő figyelemmel viseltet egy olyan figura iránt is, aki a történelmi fordulat, Trianon után, a hivatalos ellenségképet kellene hogy megtestesítse. Volt bajtársát, katonáját, Tódort, a román parasztot Felméri akkor sem képes gyűlölni, amikor az látványosan érezteti hatalmi fölényét: „Komiszabb ember lett vajon ez a Tódor? Nem, biztosan most is olyan jó pofa lehet, mint azelőtt, amikor a legreménytelenebb pocolyában is felvidámított derűs bokázásával és egészséges kitartásával. De valami mégis közénk dugta ronda fejét, amiről egyikünk sem tehet. [...] Veszett kutyáknak nevelnek bennünket... és ellopják tőlünk a megértés örömét. Kőkemény szavak galuskájával van tele a pofazacskóknk, hátulról meghergelnek egy kicsit, s akkor egymásra ugatjuk mérges galuskáinkat... Kezdetben teremte az Isten az eget, de vannak, akik azt állítják, hogy a faji gyűlöletet. Hatodnap pedig megteremté az embert, aki viszont megteremté az újságokat, hogy a hazugság sohase pusztuljon ki a földön.” (I. 126. o.) Bármennyire ragadósnak látszik, Karácsony alighanem a mai etnikai hidegháború idején sem volna képes a gyűlöletre.

„Művész volt, és a művészetén kívül csak az élet érdekelte...” (II. 20. o.) – állítja a NAPOS OLDAL egyik rokonszenves alakjáról. Ars poeticájában nyoma sincs annak a prófétai magabiztosságnak, mellyel az elkötelezett író melengeti társadalomboldogító hivatástudatát. „Nem tudunk semmit megoldani, és semmit nem tudunk maradéktalanul kifejezni” – írja a NAPOS OLDAL-ban. (II. 87. o.) „Az ember kompenzál, mondják a lélekelemzők. Ha nem tud rúgni, versben gondolja el” – vallja utolsó regényében. (A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN,

Dacia, Kolozsvár, 1978. I. 94. o.) Az író szerepével kapcsolatos rezignáció mögött pedig az a fajta ismeretelméleti kétely munkál, amit irodalmon innen és túl, sokan csak most, az évezred utolsó harmadában szenvedtünk meg igazán: „Nem ragaszkodom a leírt dolgok valóságához. És mi az a valóság? Hát tudjuk mi egyáltalán, hogy mi a valóság? És melyik az a hiteles hely, hol van az a vegyvizsgáló állomás, amely a valóságot vizsgálja: a szemben, amely látja, a logikában, amely érzi, vagy az agyvelőfodorban, amely elképzeli? A valóságok nagyon csuszamlós dolgok, és korántsem olyan fontosak. Az agyunk játékos kedvében néha igazabb valóságokat nyújt, mint amit a szemlencsénk észrevesz...” (NAPOS OLDAL. I. 180. o.) Bizony, elkélne manapság is ez a termékeny kétely. Mert ez lehetne a tolerancia egyik alapja Kelet-Európában most, amikor ádáz gyűlölettel feszülnek szembe azok, akik magabiztosan ugyanazt harsogják: az ő (nemzeti vagy ideologikus) valóságképük az egyetlen, az igazi valóság.

Mindez vázlat csupán egy értékrendről, mely – jöllehet sokunk számára érvényes – jobbra kihívásként hat, és ma is rejtőzködésre kényszerül. Ha Karácsony Benő polgár – nem e világ polgára. Korán jött? Talán. Mert olyan értékeket képvisel, melyek – úgy tűnik – nem e világból valók.

### A rejtőzködő író

Arra vonatkozólag, hogy ő maga, az izraelita vallású Klärmann Bernát „civilben” mi-nek is tartotta magát, nem sok tudósítás maradt, hacsak nem tekintjük önvallomásnak mintegy kétezer oldalnyi életművét.<sup>25</sup> Kritikusai sokszor kiemelik, hogy regényeinek főhősei, az újságíró Baltazár vagy Felméri Kázmér, a szobrász, valójában a szerző alteregói, ám ez, túl az életrajzból bizonyítható, de valójában formális egybeeséseken (színhelyek, helyzetek, események stb.) korántsem dönthető el ilyen kétséget kizáróan. Néhány interjú és levélén kívül nemigen maradt fenn olyan megnyilatkozása, melyben önmagáról közvetlenül vallana.<sup>26</sup>

Ma már relevánsnak tűnik az is, hogy a korabeli irodalmi életről összegyűjtött dokumentumanyagban oly kevés adat van reá vonatkozólag, miközben nálánál sokkal kisebb kaliberű szerzőkről információkban gazdag képet kap az olvasó. Tudjuk, hogy minden regényét, a posztumusz kötet kivételével, a helikoni csoport kiadója, az Erdélyi Szépművészek Céhe adta ki. A jelek szerint közéjük tartozott. Hogy egy időszakban rendszeresen részt vett az évente rendezett marosvécsi találkozókön, arról a jegyzőkönyvek tudósítanak.

De mégis feltűnő, mennyire nincsen jelen. Mert a találkozók jegyzőkönyveiben bőven rögzített beszélgetések alatt irodalomról, politikáról sohasem szólal meg. Csupán akkor beszél, ha a helikoni csoport valamilyen megbízatással (például az írói segélyalap kapcsán) erre külön föl szólítja. Felkérésükre beszámolókat tart, szabályzatot készít. (Az utóbbira nyilván ügyvédi kompetenciája miatt vállalkozhatott.)

Tudomásunk van arról, hogy a román hadbírótság előtt megvédte a kommunista Salamon Lászlót, akit egy alkalommal államellenes izgatással vádoltak. Nyilván az egykori védenc hálája is magyarázza, hogy a helikoni írókat, a nagy öregeket megszólaltató kötetben<sup>27</sup> az elhunyt kortársak között egyedül Salamon László említi. Tőle, illetőleg feleségétől tudjuk: együtt voltak a kolozsvári gettóban. Karácsony állítólag nem fogadta el, hogy kizárólagos zsidó identitást vállalva vegyen igénybe egy svájci menekültközvetítést.<sup>28</sup> Mielőtt elvitték Auschwitzba, az író Wass Albert kereste meg, a kéziratok iránt érdeklődött. Ella néni tudósítása szerint Karácsony válasza sem méltatta, s a szögesdrót kerítéstől visszafordulva, otthagya Wasst.<sup>29</sup> Ma sem tudni, van-e és hol van a hagyatéka.

## Jegyzetek

1. Németh László: PjOTRUSKA. *Protestáns Szemle*, 1928. A kortársak közül – a teljesség igénye nélkül – emlitém még az alábbi méltatásokat, megjelenésük sorrendjében: Szentimrei Jenő: PjOTRUSKA. *Pásztortűz*, 1928/5.; Szemlér Ferenc: K. B.: ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *Erdélyi Helikon* (a továbbiakban: *EH*, 1932/7.; uő.: K. B. ÚJ REGÉNYE. UTAZÁS A SZÜRKE FOLYÓN. *EH*, 1940/7.; Bodor Aladár: K. B. ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *Protestáns Szemle*, 1933; Bóka László: K. B. UTAZÁS A SZÜRKE FOLYÓN. *Ország Útja*, 1941/2.
2. Csupán a legfrissebbeket emlitem: Tóth Zsolt: KARÁCSONY BENŐ ÉLETE ÉS MŰVE. Kandidátusi értekezés 1993 (kézirat); Szűcs Tamás: KARÁCSONY BENŐ. Szakdolgozat 1993 (kézirat).
3. ÉRTÉK ÉS ÉRTÉKREND AZ EGYETEMES MAGYAR IRODALOMBAN. Konferencia (1992, Kolozsvár). Az anyag egy része: Cs. Gyimesi Éva: ÉRTÉKTUDAT ÉS ONREFLEXIÓ. *Korunk*, 1992/8.; Dávidházi Péter: A KRITIKA VIZSGÁLATÁNAK MÓDSZERTANI DILEMMÁJA. Uo.; Józsa T. István: KELET-KÖZÉP-EURÓPAI UTÓPIA. Uo.; Veres András: A KÖZPONTOSÍTOTT ÉRTÉKREND ÉRVÉNYESÍTÉSÉNEK KÍSÉRLETE ÉS KUDARCA A NEGYPENES-ÖTVENES ÉVEKBEN. *Korunk*, 1993/6.; Schulz Katalin: A KIEGYEZÉSKERESÉS ESÉLYEI A HATVANAS ÉVEKBEN. Uo.; Varga László: A TOBBÉRTÉKŰSÉG BIZONYTALANSÁGA A HETVENES ÉVEKBEN. Uo.
4. Debreceni Irodalmi Napok. Konferencia (1990). Anyaga megjelent a *Látóban* (1991/2.) és az *Alföldben* 1991/4.
5. Szakács István Péter: VIRTUÁLIS FOLYTONOSSÁG. A NYUGATI MAGYAR IRODALOM SZEREPÉRŐL ÉS BEFOGADÁSÁRŐL. *Korunk*, 1993/6.
6. Babits Mihály: KÖNYVRŐL KÖNYVRE. *Nyugat*, 1935/8.
7. Érdekes adalék ehhez Makkai Sándor HŐSISSÉG című írása. Érdemes idézni belőle egy passzust, amely az anyaországi kisebbségképet karikírozza: „*Rettenetes, hogy a mártírsors osztályosai csak úgy prózában beszélnek, mint akárfiú. Arcpírító elgondolni, hogy minden este lefeküsznek, úgyban alusznak, hadifelszerelés nélkül, reggel felkelnek, közönséges, kicsi dolguk után látnak, valamű mégis esznek ebédre, éppen úgy születnek, házasodnak, betegeskednek és haláloznak, mint más-egyebek. Állítólag – remegve írom le a szót – néha nevetni és tréfálkozni is merészelnek, jó képet vágnak a rossz játékhöz, időjárásról, vásárról, erről-arról haszontalan beszélgetéseket folytatnak, sőt olyan elvetemültek is akadnak köztük, akik nem róstellnek színházba, moziba jární, könyveket olvasni, sportolni és egyáltalában élni.*” Megjelent a NEM LEHET (A KISEBBSÉGI SORS VITÁJA) című kötetben. Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Az előszót írta Cseke Péter. Limes könyvek. Héttorony, 1989.
8. Bolyai Zoltán (Gaál Gábor álneve): ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *Korunk*, 1933/2.; Gaál Gábor: A „NAPOS OLDAL”. *Korunk*, 1936/2.; Nagy István: A KOZMOPOLITIZMUS ERDÉLYI VÁLTOZATA (KARÁCSONY BENŐ). Egyetemi jegyzet. 1950 (kézirat); Szabolcsi Miklós (szerk.): A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE VI. kötet. Budapest, 1966.; Sóni Pál: KARÁCSONY BENŐ. ÍRÓI ARCKÉPEK. TANULMÁNYOK, KRITIKÁK. ARCKÉPVÁZLATOK. Kriterion, Bukarest, 1981.
9. A teljesség igénye nélkül: Bodor Aladár: K. B. ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *Protestáns Szemle*, 1933; Szemlér Ferenc: K. B. ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN. *EH*, 1932/7.; uő.: K. B. ÚJ REGÉNYE. UTAZÁS A SZÜRKE FOLYÓN. *EH*, 1940/7.; Császár Károly: NAPOS OLDAL. *EH*, 1936; Szenczei László: K. B. *EH*, 1939/1.; Szabó Richárd: K. B.: NAPOS OLDAL. *EH*, 1936.
10. Az idézet a 11. helikoni találkozó jegyzőkönyvéből való: A HELIKON ÉS AZ ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH LEVELESLÁDJÁ. Összeállította és közzéteszi Marosi Ildikó. Kriterion, Bukarest, 1979. II. 99.
11. Robotos Imre: A CINIZMUSTŐL A KOZSSÉGI HUMÁNUMIG. *Korunk*, 1957/32.; Huszár Sándor: HUMÁNUMTŐL A CINIZMUSIG. *Korunk*, 1957/37.; Kötő József: CINIKUS VOLT-E KARÁCSONY BENŐ? *Korunk*, 1962/11.; Huszár Sándor: KARÁCSONY BENŐRŐL HÚSZ ÉV MŰLTÁN. *Korunk*, 1964/5.; uő.: SORSOM EMLÉKEZETE. Kriterion, Bukarest, 1982.
12. Vö. 8. jegyzet, 954 o.
13. ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMI LEXIKON II. (Főszerkesztő Balogh Edgár) Kriterion, Bukarest, 1991. (DGY)
14. Szentimrei Jenő, Szemlér Ferenc, Császár Károly és mások. Vö. 1. jegyzet.
15. Dienes László: PjOTRUSKA. *Korunk*, 1928/4.
16. Huszár Sándor, Kötő József (vö. a 11.

- jegyzet), valamint Tánccos Vilmos: KARÁCSONY BENŐ PERIRATAI. (Előszó a PJOETRUSKÁHOZ.) Dacia, Kolozsvár, 1986.
17. Császár Károly (vö. a 9. jegyzet).
18. Uő.: uo.
19. Baróti Pál: UTÓSZÓ A TAVASZI BALLADA C. KOTETHEZ. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.
20. Dávid Gyula: KARÁCSONY BENŐ. A DÁVID Gyula–Marosi Péter–Szász János szerkesztette A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE című tankönyvben. Tankönyvkiadó, Bukarest, 1977.
21. Tánccos Vilmos. Vö. 16. jegyzet.
22. Berkes Erzsébet: „OLCSÓ KIS FAGGYÚGYERTYÁK VAGYUNK”. SZÁZ ÉVE SZÜLETETT KARÁCSONY BENŐ. *Magyar Nemzet*, 1988. szeptember 7. Vezér Erzsébet: K. B.: A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN. *Élet és Irodalom*, 1988. 36. sz.; Vörös Károly: A SÓZSÁK SÚLYA. *Népszabadság*, 1988. szeptember 7.; továbbá Szűcs Tamás, Tóth Zsolt (vö. 2. jegyzet).
23. Gebhard Rusch: A TORTÉNELEM, AZ IRODALOMTÖRTÉNET ÉS A HISTORIOGRÁFIA ELMÉLETE. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 1993/1.
24. Idézi Császár Károly, lásd 9. jegyzet.
25. TAVASZI BALLADA (elbeszélések). Marosvásárhely, 1924; PJOETRUSKA (regény). Kolozsvár, 1927; ÚJ ÉLET KAPUJÁBAN (regény). Kolozsvár, 1932; NAPOS OLDAL (regény). Kolozsvár, 1936; A RÚT KIS KACSA (vigjáték). Kolozsvár, 1937; UTAZÁS A SZURKE FOLYÓN (regény). Kolozsvár, 1940; A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN (regény). Kolozsvár, 1946.
26. Ligeti Ernő: K. B. NYILATKOZIK A DARABJÁRÓL, AZ ÍRÁS MŰHELYTITKÁIRÓL ÉS SOK MINDENFÉLÉRŐL, AMI BELEVILÁGÍT EGY ÍRÓ GONDOLATVILÁGÁBA. *Független Újság*, 1937. október 9.; Karácsony Benő: NYÁRI DÉLUTÁN A RÉGI FEHÉRVÁRT. SÉTA BOLCSÓHELYEM KORUL. Budapest, 1940; Tabéry Géza: MIÉRT HALLGATNAK AZ ERDÉLYI ÍRÓK? (K. B. is nyilatkozik.) *Magyar Nemzet*, 1941. szeptember 28.; Barcs Sándor: ÍRÓ, AKIRÓL RÉG NEM HALLOTTUNK. *Újság*, 1943. május 9. (Beszélgetés K. B.-vel.) A HELIKON ÉS AZ ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH LEVELESLÁDÁJA közli két levelet (lásd 10. jegyzet), ezeken kívül: Bóka László: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. (K. B. Osváth Kálmánhoz írott leveléből részlet.) Budapest, Magvető, 1966; KARÁCSONY BENŐ LEVELE MOLTER KÁROLYHOZ. *Igaz Szó*, 1969. II.; Kemény János: EMLÉKEZÉS EGY ÁPOLÓNÓ KEZÉRE. (K. B. levelének közlésével.) *Utunk*, 1970. II.
27. KOZELKÉPEK. HÚSZ ROMÁNIAI MAGYAR ÍRÓ. (Az interjúkat készítette Marosi Ildikó, fényképezte Erdélyi Lajos.) Kriterion, Bukarest, 1974.
28. Vezér Erzsébet: KARÁCSONY BENŐ. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1964.
29. Salamon László: VOLTAK HARCAIM, ELSŐSORBAN A HELIKONNAL... KOZELKÉPEK. (Vö. 27. jegyzet.)

Suhai Pál

## EZ VOLT A HÁZ

Ez volt a ház, a kert s a tó:  
nagy nyarak és esők tanúja,  
a folyton megtelő s kiszáradó  
gödör, a kacsaúsztató,  
amint az idők ritmusát tanulja.